

TANGUT DİLİ VE ESKİ TÜRKÇEDE YÜKLEMSEL KİŞİ İŞARETLERİ*

Gülsün MEHMET**

Öz: Tibet, Türk yayılım alanını güney ve güneydoğudan çevreleyen bir bölgedir. Tibet coğrafyası bu yönlere güney Asya dilleri özellikle Burman dilleri ile Türki diller arasında bir tampon bölgedir. Kuzeyde ve kuzeydoğuda ise bir mongolik dil bandı yer alır. Doğuda ise Çince ile çevrilidir. Bu günümüzde İç Asya'daki görünümüdür. Tibetçe - Türk dili ilişkisinin en basit izlerini Uygurca yazmalarda kelime düzeyinde görürüz. Ancak bu iki dil arasında herhangi bir düzeydeki kontakta (ses-morfoloji- morfosentaks- sözdizimi-leksik) diakronik veya senkronik açıdan pek değinilmez. Ancak bir dilin genetiğinin sınırlarını çizmek ve o dildeki genetik dışı unsurların kaynağını belirlemek gerekir. Bu nedenle Türk dilinin tarihi içerisinde aynı coğrafyayı paylaştığı ve etkileşimde bulunduğu dilleri ve bu dillerin yapılarını bilmemiz gerekir. Bu dillerden biri de ölü bir Tibet-Burman dili olan Tangut dilidir. Tangutça ve Türkçe aynı coğrafyada, aynı zaman dilimi içinde çok önemli bir grammatikal özelliği paylaşmıştır: yüklemisel kişi işaretleri. Makalemizin konusunu işte bu önemli grammatikal özellik oluşturmaktadır.

Anabtar Kelimeler: Tangut Dili, kişi işareti, grammatikal paylaşım, Eski Uygurca, fünsel uyum

Predikativ Person Markings In Tangut Language And Old Turkish

Abstract: Tibet is a region that surrounds Turkish sprawl in the south and the South-East of Asia. It is a buffer zone between these languages, especially between Burmese and Turkeic languages. In the north and the north-east, there is a mongolic tongue band. In the East, it is surrounded by Chinese speakers. This is the appearance in the inner Asia today. We see the simplest traces of the Tibetan-Turkish language relation at word level in Uygur manuscripts. However, the language contact between these two languages at any linguistic level (sounds-morphology-morphosyntax-syntactic-lexical) has not been touched upon from the diacronic or synchronic perspectives. However, it is necessary to draw the boundaries of a language and its genetics and to determine the origin of those genetically unfamiliar elements. For this reason, we should know the languages in which the Turkish language shares the same geographical area and interacts in its history. One of the languages in contact is Tangut, a dead Tibet-Burman language. Tangut and Turkish shared an important grammatical feature in the same geography in the same time period: Person marking that copied from person pronouns:predicative person markings, which is the subject of this article.

Keywords: Tangut Language, person marking, grammatical shared, Old Uygur, verbal agreement

* Bu makale 5-8 Eylül 2018 tarihlerinde Balıkesir Üni. Tarafından düzenlenen TÜRKKÜM 2018 Kongresinde sözlü bildiri olarak sunulan “Ölü Bir Tibet-Burman Dili Tangutça ve Türk Dili” başlıklı bildiriden üretilmiştir.

** Doç.Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Mütercim Tercümanlık Bölümü. Ankara / TÜRKİYE. E-posta: gulsunn.mehmet@gmail.com. ORCID No: 0000-0003-2960-0117

1 Tangutlar ve Tangut Tarihi

Makalemizin konusunu ölü bir Tibet-Burman dili olan Tangutça ve hem Tangutça hem Eski Türkçede bağımsız zamirlerden kopyalandığı açık olan yüklemsele zamirler ile kişi işaretleme sistemi oluşturmaktadır. Tangutça ölü bir dildir. Bir Tibet-Burman dilidir. *Xi Xia* dili olarak da bilinir. Bu dil Xi Xia (Tangut) imparatorluğunun resmi dilidir. Bu devlet 1038’de kurulmuş 1227’de Moğol saldırıları sonucunda, Kubilay Han tarafından yıkılmıştır. Bu dil 1908 yılında Rus coğrafyacı Peter K. Kozlov tarafından bir Tangut şehri olan Khara Khoto’daki kalıntılarda keşfedilmiştir (Driem 1993: 137; Cherng 2006: 602; Arakawa 2012) Tangut etnonimine ilk olarak, Dış Moğolistan’da Orhun Vadisinde bulunan Köktürk Kağanlığından kalma *Bilge Kağan* yazıtında, yazıtın doğu yüzünde rastlanır:

... yeti yegirmi yaşına tanjut tapa süledim tanjut bodunug buzdum ogilin yutuzin yilkısın barımın anta altım ‘ On yedi yaşında tangutlara doğru sefer ettim; tangut milletini bozguna uğrattım; çocuklarını, kadınlarını, at sürülerini, tüm varlıklarını o zaman aldım (Tekin 1988: 44-45// BK-D24) // When I was seventeen; I organized a military campaign to the Tangut; I was defeated heavily the Tangut people; I have captured their children, women, horses and all their possessions....

<http://totallyhistory.com/wp-content/uploads/2011/05/western-xia-map-1111-AD.jpg>

Tangutlar; haklarında ilk bilgilere yukarıda belirttiğimiz gibi Bilge Kağan yazıtında rastlanan multietnik yapıya sahip bir halktır. Devletlerinin adı Xi-Xia’dır. Bu devletin içerisinde Tarım bölgesinden gelen Uygurlar da önemli bir bileşendir. Bilindiği gibi o dönemde Türk dilinde de zamir kökenli kişi işaretleyicileri ekleşmemiş şekilde kullanılmaktadır. Her iki dilde de -o dönem için- bu kategoride bir gramatikleşme süreci olduğu düşünülebilir. Bu nedenle günümüz Tibet- Burman araştırmalarında önemli bir yere sahip ve Proto Tibet-Burman dilinin kurulumu için Ortaçağ’dan veriler sunan Tangutçanın fiil çekimi özellikleri dikkate değerdir. Tangutlar (Xīxià/Hsihsia), coğrafi olarak bugünkü İç Moğolistan’da Gansu Bölgesinde, Ningxia Hui Otonom Bölgesinde ve Shanxi Eyaleti’nde kurulmuştur. Büyük Çin’in Kuzey-batısını kontrol etmiştir (Dunnell 1996: 41). Özellikle Gansu bölgesinin (Gansu -Heşi Koridoru) batı sınırları bugün olduğu gibi o vakitler de çok önemliydi. İç Asya ve Sibirya arasındaki trafiğin merkezi ve pek çok kavmin İç Asya’ya göçünün beşiği idi.

L. Ligeti *Bilinmeyen İç Asya* isimli eserinde Tangutlar ve Tangutların keşfinin tarihini ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.

Tangutlarla ilgili ilk bilgilere Orhun yazıtlarında rastlanır. Bilge Kağan'ın Tangutlara karşı seferinden bahseder. Çin kaynaklarında ise ancak 9. yüzyılda bu isme rastlanır. Çinde Tang Hanedanlığı zamanında bir isyan çıkar. Türkler ve Tangutlar yardıma gelir. Bu olayın ardından Çinliler Tangutlara Xia (Batı Prenslığı) unvanını verirler. 990'da Tangutlar Gansu'nun büyük kısmını ele geçirirler. O dönemde o bölgelerde Uygurlar(Gansu Uygurları) hâkimdir. Tangutların gün yüzüne çıkması ise efsanevi şehir Khara Khoto'nun keşfi ile gerçekleşir. Daha evvel Kozlov'un hocası Prjevalskiy buralara gelir ancak şehri bulamaz. Khara Khoto'nun yeri S. Petersburg İlimler Akademisinden Kozlov tarafından(1907) yerel mongol kabileleriyle birlikte keşfedilir. Bin Budha Magaraları ve asıl hazine (binlerce tangutça, tibetçe, uygurca, çince eser) ise 1909'da Aurel Stein'in ekibi tarafından bulunur. Khara Hoto Tangut devletinin kuzeydeki en önemli merkezi idi. Tangut imparatorluğu amansız Mongol seferleri ve muhasaraları sonucu 1227'de yıkılmış ve Mongol imparatorluğuna bağlanmıştır.(1986: 311-326).

Broughton'a göre İç Asya tarihinde Tangutlar'ı aşabilen çok az kültür vardır. Tangut devleti 11. yüzyıldan 13. yüzyıla değin Kuzeybatı Çin'de Gansu Koridoru ve Ordos'ta var olmuş multietnik yapıya sahip bir devlettir. Bu ülkenin halkı; *Tangutlar (mi)*, *Hanlar*, *Tibetliler*, ve *Uygurlardan* meydana gelmiştir. Günümüzde bu dille bağlantılı *Bati Sichuan*'da diller bulunur, ayrıca *Ninxia Hui*'de Tangut adını taşıyan küçük bir topluluk da mevcuttur (Broughton 2009: 45).

1.1 Tangut İsmi

Bazı yazarlar *tangut* kelimesinin yapısı ile ilgili türlü çözümler yapmışlardır. Buna göre bu sözcük; tangut soyundan gelen ve onların ataları kabul edilen *Thang-Hsiang* kabilesinin adına Moğolca çokluk eki [-ut/-it] ekinin eklenmesi ile yapılmıştır (Laufer 1916: 2; Sedlaček 1964: 179'dan). Farklı çözümler de mevcuttur. P. Poucha kelimenin Moğolca '*tang*' kelimesi ve Tibetçe [-ut] çokluk ekinin birleşmesi ile yapıldığını bildirir "*Tang'ut, das Reich Si-Hia, wurde 1032 in halaşan und Kansu von Li Yüan-Hao gegründet und 1227 von den Mongolen erobert. Der Mongolische Name Tang'ut ist als ein mit der Pluralendung -ut von tibetischen (si-hiaschem) Thang 'Ebene' abgeleiteter Stammesname zu betrachten*". Batılı araştırmacılar Türk-Moğol (mong.: *tangghud*) geleneğine uyarak '*tangut*' ismini kullanırlar. Erken Çin kaynakları onları '*dangxiang*' olarak adlandırmıştır. Tangutlar ise kendileri için '*mi*' veya '*minyag*' adını kullandıkları (Dunnell 1996: 41). Tarihi kayıtların yanı sıra, Çindeki sözlükbilimsel çalışmalardan da Tangut halkının isminin transkripsiyonunun *t'ang-kut'é* şeklinde olduğunu öğrenebiliyoruz. Wang Ching-ju (1932) makalesinde Tangut devletinin (Hsi-Hsia State) tam resmi adını "The State of the Great Summer of the White Mi" şeklinde çevirmiştir, ancak Nevskij'ye göre Tangutlar kendilerini *mang-ming-ling* ideografaları ile ifade etmişlerdir (1960: 34-38).

1.2 Tangut Dilinin Keşfi ve Yazı Sistemi

1908'de Rus İmparatorluğu Coğrafya Topluluğundan Peter K. Kozlov Çin'in Batısında, İç Moğolistan'da Dun-huang'ın elli mil kuzeydoğusunda Khara-Khoto şehrini keşfeder ve Tangut dili tekrar gündeme gelir.

Khara Khoto'nun keşfinden sonra burada Ruslar tarafından bulunan çok büyük sayıda Tangut dilinde yazılmış tahta baskı kitap, el yazması St. Petersburg'a götürülmüştür. Bunlar arasında -Tangutçanın fonetiğinin çözümünü borçlu olduğumuz- bir Tangutça-Çince sözlük, çeşitli Tangut şiir kitapları: *Tongyin* ("The homophones"); *Wen-hai*; ('the ocean of characters'), *Wen-hai Bao-yun* ("The precious rhymes of the

ocean of characters'), *Wu-yin qie-yun* ve çeşitli Tangut edebi eserleri vardır ki bunlar hem Budist sutraların çevirileri hem de Çince klasikler ve seküler tekstlerin çevirilerinden oluşur (Cherng 2006: 602). Bu çeviriler Tangutların bir proje dâhilinde kendi geliştirdikleri bir yazı sistemiyle tercüme edilmiştir. Tangut grameri bu eserlerin çözümü ile oluşturulmaya başlanmıştır ve gramerin teşkili devam etmektedir.

Tangut *el yazmalarında* (manuscripts) kullanılan yazı sistemi Çin yazısından geliştirilen Kitan yazısına göre modellenmiştir. 6000 Çince idogramdan 5863 karakter üretilmiştir, bu **Lolografik** (ses ve anlamlardan oluşan) yazı sistemi 1037'de Üstad Iri (teacher Iri) tarafından tasarlanmıştır ve Budist metinlerin, Sanskritçeden ve diğer dillerden çevrilmesi için kullanılmıştır. Budizme ait temel ilmi hâllerin (*Buddhist Canon*) çevirisi 1038-1090 aralığında tamamlanmıştır. Bu yazı sistemi 16. yüzyıla değin kullanılmıştır. Tangut yazısıyla yazılan bilinen son yazma 1502 tarihlidir. *Dharani Stunları* olarak bilinen bu yazma, bu dilin -devletin yıkılmasından üç yüz yıl sonra dahi yaşamakta olduğunu deliller.

Bu yazı sistemi *semanto-fonetik* bir sistemidir. Tangut yazı karakterleri ses ve anlamları temsil eder. Ancak bunların yalnızca %10'unun fonetik olduğu tahmin edilmektedir. %90'ı anlamalı kelimelerdir, bu %10'luk kısım gramatikal görev ya da ayırım için kullanılıyor olabilir <https://www.omniglot.com/writing/tangut.htm>. Bu yazı sisteminin çözümüne yönelik ilk yayım 1926'da Nikolaj A. Nevskij tarafından yapılmıştır ("A brief manuel of Si-hia characters with Tibetan transcriptions").

1.3 Tangut Yazı Sisteminin Çözümü

Tangut yazısı 12. yy'da Çin diplomatik servisinin hazırladığı, Tangutça-Çince sözlük sayesinde okunabilmiştir. Tangutçanın çözülmesi için pek çok araştırmacı çalışmıştır, çözümdeki ilk keşfi Nikolaj Aleksandroviç Nevskij yapmıştır (1892-1937). Bu metinlerin okunmasını; Tangut gramatikal partikellerinin kurulmasını Nevskij'nin çalışmasına borçluyuz. Daha önce de belirttiğimiz gibi Tangutlara ait *el yazmaları* (manuscripts) koleksiyonunun ilk kümesi 1908'de İmparatorluk Rusyası Coğrafya Topluluğu üyesi Peter Kuzmič Kozlov tarafından keşfedilmişti. Bu eserler İç Moğolistan'daki önemli bir Tangut şehri olan Khara Khoto'nun biraz dışında bir *stupa* (kubbeli piramit) içinde gizli bir kütüphanede bulunmuştur (Rusça *suburgan*; Moğolca *suburran*; Sogdça **zmr̄ran* 'türbe') (Driem 1993: 137-151). Bu gizli kütüphanede bulunan eserler daha sonra St. Petersburg'a eski adı *Asiatic Museum* olan günümüzün Doğu Araştırmaları Enstitüsüne (*Institute of Oriental Studies*) nakledilmiştir. Bu eserler ilk olarak Nevskij (1892-1937) tarafından çözümlenmeye başlanmıştır. Nevskij Sovyet gizli servisi KGB tarafından 1937'de öldürülene değin eseler üzerinde çok verimli çalışmalar yapmıştır. Bu Tangutça eserler Nevskij'den sonra ortadan kaybolmuştur ta ki 1991 yılına değin. Onun yaptığı çalışmalar ve keşifler ölümünden sonra 1960'ta öğrencileri tarafından bastırılmıştır. Van Driem'in bildirdiğine göre kaybolan bu eserlere daha yakın zamanda -1991'de- ulaşılabilmıştır (1993: 151). Nevskij'nin 1926 tarihli makalesi 'A brief manuel of the Si-hia characters with Tibetan transcriptions' "Bu alanda yapılmış ilk yayındır, çözümlenmedir." diyebiliriz.

Tangutça metinlerin çözümü devam etmekte ve özellikle *sözdizimi* (wordorder) ve *cümle yapısı* (syntax) yavaş yavaş çözülmektedir. Çözülme bekleyen pek çok eser bugün Rusya'da ve İngiltere'dedir.

2 Tangut Dilinde ve Eski Türkçede Yüklemsel Zamirler

İç Asya'da Türklere ve Tibet soylularına ait eser kümeleri kimi yerlerde kesişme gösterir; Türk dilli halklara ait erken dönemli üretimler veya külliyatlar İç Asya'da bulunur. Bunları üç kümeye ayırabiliriz. Birinci küme İç Moğolistan'da bulunan eserler; ikinci küme Tarım Havzası'nda bulunan eserler, üçüncü küme ise Dunhuang ve

Khara Khoto'da bulunan eserlerdir. İkinci ve üçüncü bölgelerde Türkler ve Tibet soylular aynı coğrafyayı paylaşmıştır, bu açıktır. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki Uygurlar, Tangut devletinin multietnik bileşenlerinden biridir. Tangutça dil malzemesine baktığımızda dikkati çeken ilk durum -Türkoloji açısından- kişi zamirlerinin kopyası yüklemel zamirlerin varlığıdır. Bu özellik Eski Türkçedeki leksikal, ekleşmemiş, gramatikleşme sürecinde olan kişi zamirleri ile paralellik gösterir. Burada her iki dil için de bir gramatikleşme olayından söz etmek mümkündür. Burada üzerinde durulması gereken sorunsal;

(i) Tangutça ve Eski Türkçedeki yüklemel zamirlerler ve

(ii) Tangutça ve Eski Türkçedeki ikili özne gösteriminin kökenidir.

Bu dille yazılan devasa malzeme henüz tam olarak çözülmemiştir. Mevcut hâlde Tangutça ölü bir Tibet-Burman dildir. Konuşuru yoktur. Tangutça eserlerin dili Ortaçağ Tangut dilinin özelliklerini gösterir. Tibet-Burman araştırmaları açısından, bizlere Ortaçağdan deliller sunması bakımından önemlidir. Bu dilin günümüzde bir halefi var mıdır? Kesin olarak bilmiyoruz. Tangutça Randy J. LaPolla tarafından TB Qiangic grubuna dâhil edilmiştir (2006: xii) Gong Hwang-Cherng ise bu dili Lolo-Burmes dillerinden sayar. Ancak son araştırmalara göre Tangutça Qiangic branşı ile bağlantılıdır, bu grup ile bazı çok önemli gramatikal özellikleri paylaşır (2006: 602). İşte bu özelliklerden en dikkat çeken zamir kökenli yüklemel zamirler ya da kişi ekleridir.

2. 1 Türk Dilinde Yüklemel Kişi İşaretleyicileri

Tangutçanın bu iki özelliği hem bölgesel linguistik hem Türkoloji açısından önemlidir. Türk dillerinde mevcut *nullsubjekt* veya *pro-droplanguage* özelliğine imkan veren ikili özne gösterimi Türkçenin genetik bir özelliği midir? Yoksa açık bir gramatikleşme süreci midir? Bir gramatikleşme süreci ise bu durumu (hem Türkçe hem de Tangutça için) tetikleyen bir *etkileşim dili* (interaction language) ya da bir *model dil* (replica language) olmuş mudur? Günümüzde Türk dilinde hemen hemen tüm diyalektlerde *pro-drop-language* (pdl) özelliği vardır. Yalnızca Salarca ve Sarı Uygurca bu kuralın dışındadır; bu iki Türk dilinde, lokal bir alanda uzun süreli dil kontaklı kaynaklı bir *kişi işaretleyicisi düşürme* özelliği oluşmuştur:

Salarlar ve Salar ülkesi Kuzeybatı Çin'de Qinghai (Tibet'in eski Amdo Eyaleti) ve Gansu eyaletindedir. Aşağıda, Salarca pasajda yüklemel kişi işaretleyicilerinin kullanılmadığı görülmektedir; bu dilde kişi zamirleri -Sarı Uygur Dilinde olduğu gibi *boş kategori* (empty category) sınıfından çıkmış ve cümlede mutlaka gösterilen *zorunlu kategoriye* dönüşmüştür:

1 utirci ma, 2 hariçih ninusor gi(l)miş, 3 hasen beserni görmüş, 4 “e insane sen gadin gelci[ø]” (e)dimiş. 5 e nino, 6 men gadin ge(l)maci[ø], 7 men dağgi beligi lincisao alme gelci[ø] 8 mañi yaror var, 9 men işgisim lincisao valime ge(l)gen kiş[ø] der, 10 yarim mini çöycani varci, 11 me yol datmi çih, mañi gelci[ø]”, (e)dimiş. 12 “e insane, 13 se mundı uğri itbur[ø]i?” (e)dimiş. 14 men uğri ituh[ø]dir nino (Ma Wie; Ma Jianzhong; Stuart 2001: 94 // Hasan Beser Hikayesi)

1(Hasan Beser) oturdu ve 2 yaşlı bir nine gelmiş 3 Hasan Beser'i görmüş 4 “Ey insanoğlu sen nereden geldin?” demiş 5 ey nine 6 ben bir yerden gelmedim 7 ben dağa böyle reçine almak için geldim 8 benim bir arkadaşım var 9 biz (ikimiz) reçine toplamaya gelen kişileriz 10 arkadaşım beni bırakıp (terk edip) gitti 11 ben işte kaybolup (yolu bulamayınca) bu tarafa geldim” demiş 12 (nine) “ey insanoğlu 13 sen burada hırsızlık (mı?) yapıyorsun (galiba) 14 (Hasan Beser) ben hırsızlık yapmıyorum nine.

Sarı Uygurlar ve Sarı Uygur ülkesi Kuzeybatı Çin'de Gansu Eyaletinde bulunmaktadır:

sen ağılta k'imni kört'ı? // Whom did you see in village? (Roos:73)

men am miça miça selirniñ pi'tiğni qarappar // I nnow reading your book little by little. (Roos:84)

men tağın aga is tu'hqış // I will work for him/her tomorrow. (Roos:81)

men (miz) yol mañıppar // I am (we are) walking. (Roos:104)

Günümüzde Türk Dillerinin tipolojik özne gösterimi iki gruba ayrılabilir:

(i) [(S) + Obj + Vsm] → Türk Dili Lehçeleri

(ii) [(S) + Obj + Vø] → Salar Türkçesi-Sarı Uygur Türkçesi

Fiil üzerinde özne işaretlerinin gösterimi aşağıdaki şekildedir:

(i) Bitişik veya ekleşmiş kişi zamirleri

(ii) İyelik (possesiv) kökenli ekler

Eski Türkçe (Orhun-Uygur) dönemine ait malzemede zamir kökenli kişi işaretleyicileri henüz ekleşmemiştir. Morfem sınırları bellidir; kelime şeklindedir ve kök asimilasyonuna uğramamıştır. Burada da tıpkı Tangutçadaki durum gibi bir gramaikalleşme süreci basamağı açık olarak görülmektedir:

*toña tiğın yogınta eğirip ölürt **miz*** (Kültigin/kuzey-7) (Tekin 1988: 22)

*tokuzunç ay yeti otuzka yog ertürt **miz*** (Kültigin/kuzeydoğu-) (Tekin 1988: 22)

*türük bodun ölteçi **sen*** (Bilge Kagan/kuzey-6) (Tekin 1988: 30)

*Ötüken yiş olursar beğgü il tuta olurtaçı **sen*** (Bilge Kagan/Kuzey-6) (Tekin 1988: 30)

*İlim amtı kanı; kemke ilig kazanur **men*** (Bilge Kagan/Doğu-8) (Tekin 1988: 38)

Tamag ıduğ başda süñüşdümiz. (Kültigin/Kuzey1) (Karluklarla) (Tekin 1988: 21)

*Yana bir ök söz-leseler **siz-lr** 'bilip öçmek erür bir bölüklüg ançan ançan tanuk-layur'* tiptiser **siz-lr** yörüğü ... (Üç İtigsizler 111b-8-9)

Tangut araştırmalarında, bu devletin sınırları içerisinde yaşayan Uygurların da zamir kökenli kişi işaretleyicileri kullandıkları bilgisi yoktur; bu konuya hiç değinilmemiştir.

2. 2 Tangutçadaki Yüklemsel Kişi Ekleri

Tangutça araştırmaları günümüzde öncelikle Tibet-Burman araştırmaları içerisinde yer alır. Ortaçağda Kuzeybatı Çin'de hüküm sürmüş Tangut devletinin dilinde yüklemsel kişi eklerinin varlığının keşfi hem Türkoloji hem Tibet-Burman araştırmaları açısından mühimdir. Özellikle yakın dönemde kimi Tibet-Burman dillerinde -kişi zamirlerinden kopyalandığı belli olan- kişi işaretleyicilerinin gramatikalleşmesi Tangut dili araştırmalarını daha değerli kılmaktadır.

Tangutçada fiile eklenen zamir şeklindeki kişi ekleri 1966'da Japon Tatsuo Nishida (1966: 270) tarafından keşfedilmiştir. Ancak Nishida bunları yalnızca teklik 1. kişi için örneklendirmiştir. Bundan iki sene sonra (1968: I 217-219) Sofronov; teklik 2. kişi; çokluk 1. ve 2. kişi için pek çok örnek sunmuş ve bu durumun varlığını kesin olarak kanıtlamıştır. (NIE Hongyin 2012: 259).

persons	suffixes	examples
Sin. I	ŋa ²	ŋa ² tsji ² mji khwa sji ŋa I shall soon die, either
Sin. II	na ²	na ² jwar lhji ² lhji ² sji ¹ na ² You went to the State Yue
Pl. I	ni ²	gia mi ² gia lho ywej sji ¹ ni ² We throw our troops into the battle
Pl. II	ni ²	na ² ŋj ² tji ² tji ¹ wji ² thji ¹ ni ² All of you have had the meal

Tablo 1: Sofranov'un Tangut Kişi Ekleri tablosu

Aslında bu, Tangutçadaki basit *özne - fiil uyumunun* (subject-verb agreement) keşfidir. Daha sonra bu uyum sisteminin daha geniş çapta olduğu Ksenia Kepping tarafından keşfedilmiştir (Kepping 1975, 1985: 217 Guillaume 2009'dan). Literatürde Tangutçadaki kişi uyum sisteminin varlığını keşfeden ilk araştırmacı olarak Kepping zikredilir. O, bunun için üç ek tasvir etmiştir. Bu ekler kişi zamirleriyle bağlantılıdır. Bu zamirler ve ekler birbiriyle aynı mıdır? Belli değildir. (Burada yazıda gösterilmeyen bir vurgu kast ediliyor olabilir.)

Ekler (suffixes)	Zamirler (pronouns)
ŋa ² (1Sg)	ŋa ² (1Sg)
ŋja ² (2Sg)	ŋja ² (2Sg)
ŋji ² (1Pl // 2Pl)	ŋji ² (2Sg honorifik, 2P)

Tablo 2: Kepping'in Uyum Tablosu (Guillaume 2009: 17'den)

1980'lerde Kepping (1986:217) *uyumun* kapsamını genişletmiştir. Bu kişi eklerinin sadece pronominal özneye değil aynı zamanda direkt nesne, indirekt nesne ve iyelik zamirleriyle de uyumlu olduğunu iddia etmiştir (NIE Hongyin 2012: 259). Bu konu hâlâ araştırılmakta ve tartışılmaktadır. Kepping (1994:339-346) bu geniş ve biraz da karmaşık, çok düzlemlili uyum sistemini izah etmiştir; buna göre Tangutçada fiil; *öznenin*, *katılanın* (actatant) kişisini ve sayı yönünden uyumunu gösterir. Üç belirgin, açık uyum morfemi vardır: [-ŋa] (1. kişi/teklik) [-na] (2. kişi/teklik); [-ni] (1./2. kişi çokluk). Üçüncü kişi sıfır [Ø] işaretlidir. Kepping özne ve transitif veya intransitif fiildeki katılanlar arasındaki uyum görünümünü de tasvir etmiştir; bunun için kendi hazırladığı Tangut gramerini de kaynak olarak gösterir: "A Tangut intransitive verb agrees with the subject, i.e 'intransitive subject'. The two rules for the distribution of the overt agreement markers in the transitive verb as formulated in my Tangut grammar (Kepping 1985: 233-4) are : (1) If one and no more than one of the actants is a first or second person, then the verb will overtly agree with that actant regardless of its syntactic role, and (2) if a transitive verb has two non-third person actants, the verb will agree with the grammatical patient or 'transitive object'". Van Driem de bu konuda benzer bir gramatikal tasvir yapmıştır.

Her iki tasvir de nihayetinde cümledeki fiilin geçişli veya geçişsiz olmasına göre cümledeki katılanların işaretlenmesi ile ilgilidir. Bu gramatikal tasvirlerin her ikisi de aslında *Bodik* (Tibet soylu) dillerdeki özne-nesne işaretleme sisteminin tarifine benzemektedir: *absolutiv-ergativ hâl*, şöyle ki bu dillerde eğer cümledeki fiil intransitif ise özne işaretsizdir, absolutiv hâldedir; cümledeki fiil transitif ise özne işaretlidir, *ergativ* hâldedir, nesne (object) veya katılan (actant) ise işaretsizdir.

Özellikle 1970'ten sonraki çalışmalarda başka bir gramatikal düzlem devreye girer. Bodik dillerin bir özelliği olan ergatif hâl de (özne işaretleme) tartışmalara dâhil edilir.

Randy LaPolla'nın bildirdiğine göre Bauman'ın 1975'te bazı Tibet-Burman dillerindeki fiil üzerinde yapılan pronominal işaretlemenin Proto-Çin-Tibet'i yeniden inşa edilebileceği yönündeki ilk önerisinden sonra, Scott DeLancey ve George van Driem bu pozisyonu tartışmaya ve son eklerin getirilmesinin *bölünmüş ergatif bir sistemi* (split ergativ system) temsil ettiğini iddia etmiştir. DeLancey 1989b: 317'ye göre, parçalanmış ergatif uyumda sonek sisteminin temel özellikleri, "1. kişi ekleri * -*ŋa*, 2. kişi * -*na* şeklindedir

Randy J. LaPolla 2006'da bu konuya tekrar dikkat çeker; ona göre Tibet-Burman'ın birkaç şubesi yakın zamanda bağımsız olarak yeni bir kişi işaretleme sistemi geliştirmiştir. Muhtemelen bölgesel etkiden dolayı; (LaPolla 1992a, 1994b) bu işaretler bağımsız zamirlerin kopyalarından oluşmaya başlamıştır. Bunlar, fiillere ön ek ya da son ek olarak gelmeye başlanmıştır. LaPolla, normalde kişi işaretleme sistemine sahip olamayan *Karen* ve *Naga* gibi grupların dahi yakın zamanda bu tür sistemleri bazı lehçelerinde geliştirdiklerini tespit etmiştir. Geniş coğrafi dağılımından dolayı *Rung* grubundaki modeller sıklıkla tartışılır. Bu modeller Tangut modelleriyle ilişkilendirilmiştir. Fakat günümüzdeki Rung modellerinin basit Tangut modelinden (1sg **ŋa2*, 2sg **-na2* ve birinci ve ikinci kişi çokluk *ni2*) gelişip gelişmediği açık değildir. (2006: 32)

En eski yazılı diller, *Tibet* (7. yüzyıl), *Birmanya* (12. yüzyıl), *Newari* (12. yüzyıl; Kanskar 1999) ve *Yi* (Lolo; 16. yüzyıl), bu özellik için bize kanıtlar sunmaz. Ancak Tangut dili (12. yüzyıl) opsiyonel, morfolojik şekilde basit ve etimolojik olarak şeffaf bir fiil uyum sistemi kullanır ancak dil, bize bu sistemin yaşı ile ilgili bir delil göstermez. LaPolla, Tangutçadaki bu durumu Lehman'ın gramatikalleşme teorisine göre değerlendirmiş ve Tangut sisteminin -kaydedilen zamanda- yeni bir gramatikalleşme olması gerektiğini ileri sürmüştür çünkü zamirsel son ekler, tonlar da dahil olmak üzere, *serbest zamirlerin tam kopyalarıdır* (LaPolla 2012: 1-10).

Araştırmacılar bu konuda deliller, örnekler sunmaya devam etmektedirler. Günümüzde de Modern Qiangic dillerinden bu uyuma benzer uyum örnekleri göstermek mümkündür.

Verbs	first person singular	second person singular
<i>ska</i> ³³ <i>ka</i> ⁵³	<i>ska</i> ³³ <i>ka-ŋ</i> ⁵⁵	<i>ska</i> ³³ <i>ka-n</i> ⁵⁵
'to separate'	'I separate'	'You separate'
<i>vro</i> ⁵³	<i>vro-ŋ</i> ⁵⁵	<i>vro-n</i> ⁵⁵
'to see'	'I see'	'You see'

Tablo 3: Qiangic dillerinden Lawurong Yelond lehçesi (Yin Weibin 2007: 1008; NIE Hongyin 2012: 259'dan)

3 Sonuç

Tangutça, Tibet-Burman dilleri genetiğine sahip bir ölü dildir. Bu dil kimi özellikleri ile hem Tibet-Burman araştırmaları hem Türkoloji araştırmaları için dikkate değerdir. Tangutçanın resmi yazı dili olarak kullanıldığı Xi-Xia devleti Tibetli, Han (Çinli) ve Uygurlardan oluşan (daha sonra bunlara Moğollar da eklenmiş olmalıdır) multietnik bir yapıya sahiptir; bu nedenle kimi gramer özelliklerinin bu diller arasında paylaşılmış olması muhtemeldir.

Bir Ortaçağ dili olan Tangutça kişi zamirlerinden kopyalandığı belli olan yüklemisel zamirlere sahiptir. Bu zamirler fiilin art bölgesinde yer alır ve artık ekleşmiştir. Bu durum bir gramatikleşme sürecidir, bu anlaşılmaktadır. Aynı dönemde Eski Türkçe de Tangutça ile benzer şekilde kişi işaretlemesi yapmaktadır. Aynı dönemde, aynı coğrafyada, aynı devlet sınırları içinde Uygurlar tarafından kullanılan dil (Eski Türkçe dönemi Uygur Dili) de kişi zamirlerinden kopyalanan kişi işaretleyicilerine sahiptir ve bu işaretleyiciler fiilden ayrı yazılmaktadır.

Burada ortaya çıkan sorunsal; hem Eski Türkçe hem Tangutça ile *yüklemisel kişi zamirleri* (predikativ personal pronoun or pronominal subject markers) özelliğini paylaşan bir *model dilin* olup olmadığıdır. Günümüz standart Tibet yazı dilinde 19. yüzyılda yapılan dil reformu ve standardizasyon Klasik Tibetçeye dayandırılmıştır. Scott Delancey'nin bildirdiğine göre Tibet yazı sistemi 7. yüzyıl Gupta grubu kuzey-batı varyetelerinden kalan elyazmalarından üretilmiştir. MS. 632 de bu yazmalara dayanılarak bir gramer oluşturulması görevi dönemin âlimlerinden efsanevi üstad olarak adlandırılan Thon mi Sambhota'ya verilmiştir. Bu ilk gramer için temel alınan elyazmaları Khara Khoto'daki Dunhuang Mağaraları'ndaki kütüphelerde ele geçirilmiştir (2006:258) Klasik Tibetçede ve –bazı istisnalar olmakla birlikte– Tibetçenin çağdaş lehçelerinde yüklemisel kişi zamirleri yoktur. Kişi kategorisi ya zamirlerle ya da cümlenin sonunda yer alan perspektif kategori unsurları olan partikellerle temsil edilir.

Ortaçağda hem Tangutça hem eski Türkçe (Uygurca) için zamirler ile kişi işaretleme görünüm bir gramatikleşme safhası özelliği göstermektedir. Bu nedenle en azından şu an için bu özelliği, Tangutçanın Eski Türkçe ile ya da Eski Türkçenin Tangutçayla paylaştığını söyleyemeyiz. Ancak yüklemisel kişi zamirleri konusunda her iki dil için de halihazırda bilmediğimiz bir model dilin var olabileceğini söyleyebiliriz.

Günümüzdeki Türk dillerinde (diyalektlerinde) bu gramatikleşme süreci tamamlanmıştır; kuvvetli bir özne-yüklem uyumu vardır, şöyle ki:

- a) Kimi Türk dillerinde kişi zamirleri morfem sınırlarını koruyarak çekimli fiile eklenir; Özbekçe, Kazakça, Kırgızca
- b) Kimi Türk dillerinde ise Türkiye Türkçesindeki gibi kişi zamirleri artık ekleşmiştir; Türkiye Türkçesi, Azerbajan Türkçesi
- c) Qinhai ve Gansu'daki Salarca ve Gansu eyaletindeki Sarı Uygurca'da (Western Yughur) yüklem üzerindeki kişi işaretleyicileri düşmüştür.

Tangutlara ait kayıtlı son metin, manuscript 1502 tarihlidir. Bu dil ya da yazı dili belli ki 16. yüzyılın başlarında dahi hala kullanılmaktadır. Tangutlara ait külliyat çözüldükçe hem Tibet-Burman dillerinin hem Eski Türkçenin dil tarihine katkı sağlayacak yeni veriler elde edilecektir.

Kaynakça

- ARAKAWA, Shintaro (2012). 'Re-Analysis "Tangut-Tibetan" Phonological Materials' (Tokyo University of Foreign Studies) p: 171 *Languages of the Greater Himalayan Region* Edited by George L. Van Driem // *Medieval Tibeto-Burman Languages IV* Leiden- Boston
- BARUTÇU ÖZÖNDER, Sema F. (1998). *Üç İtişizler*. Ankara: TDK Yayınları.
- BROUGHTON, Jeffrey Lyle (2009) *ZONGMI on Chan*, Columbia University, New York: 45-47.
- DRİEM, George van (1993), "Ancient Tangut manuscripts rediscovered" *Linguistics Of The Tibeto-Burman Area*, Volume 16:1- Spring: 137-153.

- DRIEM, George van (1991), “Tangut Verbal Agreement and the Patient Category in Tibeto-Burman” **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, University of London, Vol. 54, No. 3, SOAS: 520-534.
- DUNNELL, Ruth W. (2009), “Translating History from Tangut Buddhist Text”. **Asia Major, Third Series**, Vol. 22, No: 1: 41-78.
- GUILLAUME, Jacques (2009), “The origin of vowel alternations in the Tangut verb” **Language and Linguistics** 10.1: 17-27.
- GUILLAUME, Jacques (2009), “The Structure of the Tangut Verb”, **Journal of Chinese Linguistics**, Vol. 39 No. 2 (June 2011): 419-441..
- GONG, Hwang-Cherng (2006), “Tangut”, **Sino-Tibetan Language**, Routledge Language Family Series: 602-620.
- KEPPING, Ksenia Borisovna (1994), “The Conjugation of the Tangut Verb”, **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, University of London, SOAS, Cambridge University Press Vol. 57 no. 2: 339-346.
- KYCHANOV E. I. (2007), “Nomads in the Tangut State of Hsi Hsia” **Nomads in the Sedentary World**, Edit: Anatoly M. Khazanov, André Wink.
- LAPOLLA, Randy J. (2006), “Overview of Sino-Tibetan Morphosyntax”, **Sino-Tibetan Language**, Routledge Language Family Series: 32.
- LIGETI, Lajos (1946), *Bilinmeyen İç Asya*. (çev.: Sadrettin Karatay 1986) Ankara: TDK Yayınları: 527.
- MA WEI; MA JIANZHONG; STUART, Kevin (2001), *The Folklore of China's Islamic Salar Nationality*, *Chinese Studies*, Volume 15
- NEVSKIJ, Nikolaj Aleksandrovič (1960), *Tangurkaja Filologija* (Tangut Philology), Moscow Vol. I: 34.
- ROOS, M. Erica (2000), *The Western Yugur (Yellow Uygur) Language*, Grammar, Text, Vocabulary.
- SEDLAČEK, Kamil (1964) “New Light on the Name of the Tangut People of the Hsi-Hsia Dynasty”, **Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft**, Vol. 114, No:1.
- SOFRONOV, Mihail Viktorovič (1968), *Grammatika tangutskogo jazyka*, Moscow.
- TEKİN, Talât (1988), *Orhon Yazıtları*, Ankara: TTK Yayınları: 540
- WANG, Ching-ju (1932), *Hsi-Hsia Studies, Monograph A*, The National Research Institute of History and Philology, Academia Sinica (pei-Ping, 1932): 77-88.
<http://totallyhistory.com/wp-content/uploads/2011/05/western-xia-map-1111-AD.jpg>

https://www.nationsonline.org/oneworld/map/Chinese_dynasties/Song_Liao_Xixia_Map.htm